

mowych chwilach naszej historii odgrywała poważną rolę. Dlatego dotąd osiągnięte wyniki rokują uzyskanie doniosłych rezultatów dla oświetlenia poruszonych tu problemów. Szczególna więc uwaga musi być zwrócona w najbliższym czasie na kontynuację w odpowiedniej do znaczenia Kruszwicy skali tak szczęśliwie rozpoczętych badań.

Witold Hensel i Aleksandra Cofta

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W NACLAWIU I BONIKOWIE, W POW. KOŚCIAŃSKIM

a) Naclaw

W związku z ujawnieniem w toku prac badawczych w Bonikowie, w pow. kościańskim, prowadzonych przez Katedrę Archeologii Polski Uniw. Pozn. zabytków, pochodzących z wczesnych faz okresu wczesno-średniowiecznego, nasunęła się potrzeba rozszerzenia dotychczasowych badań nad osadnictwem okresu wczesno-średniowiecznego drogą ujęcia procesów osadniczych, jakie miały miejsce w tym regionie w okresie „rzymskim“. Jedynie takie postawienie problemu umożliwić zdoła właściwe zbadanie procesu kształtowania się stosunków wczesnofeudalnych na tym terenie. Problematyka związana z omawianymi zagadnieniami jest tym ciekawsza, że posiadamy skromne dane, zdające się mówić o pewnej specyfice w rozwoju ludności wspomnianego regionu w porównaniu ze stosunkami, które np. panowały na terenie Małopolski.

Wykorzystując niemożność kontynuacji w r. 1952 badań w Gorszewicach, w pow. szamotulskim, zdecydowaliśmy się przenieść tamtejszą ekipę badawczą¹ do powiatu kościańskiego i związać jej prace z zespołem prowadzącym badania w Bonikowie. Postanowiono całkowicie wyeksplorować znane cmentarzysko z okresu rzymskiego w Naclawiu i odkryć związaną z nim osadę, a dalej przeprowadzić w okolicy tej archeologiczne badania zwiadowcze.

Znane od dawna (od końca XIX wieku) cmentarzysko w Naclawiu położone jest na skraju dużego dołu — będącego pozostałością po gliniance — usytuowanego na krawędzi wsi Naclaw, przy drodze polnej prowadzącej do Przysieki Starej. W tym miejscu przekopano dwa szerokie na 2 m rowy próbne, każdy długości 10 m. Głębokość rowów wynosiła 1,5 m. Grobów jednak w badanym miejscu nie napotkano, a zdewastowany teren nie rokował możliwości ich występowania w innym miejscu. Przekopano natomiast rowy próbne po drugiej stronie drogi polnej (stan. 2), w ogrodzie gospod. Sekuły, które doprowadziły do odkrycia silnie zniszczonej osady z okresu rzymskiego, związanej prawdopodobnie ze wspomnianym poprzednio cmentarzyskiem. W wyniku przeprowadzonych przez członków ekspedycji wykopaliskowej w najbliższej okolicy badań powierzchniowych odkryto — w sąsiedztwie pierwszego — drugie cmentarzysko z okresu „rzymskiego“. Jest ono położone również w Naclawiu, w odległości 1,25 km od wsi, przy drodze polnej prowadzącej z Naclawia do Przysieki Starej, na południowym zboczu wzgórza (punkt wysokościowy 83,8 m).

Dokonane tu (stan. 3) wstępne badania doprowadziły do odkrycia 11 grobów ciała-palnych zajmujących obszar $\frac{3}{4}$ ara. Dziewięć spośród nich to groby jamowe, dwa pozostałe są popielnicowe. Wszystkie groby jamowe miały w rzucie pionowym kształt w przybliżeniu półkolisty. Ziemia, wypełniająca ich środkowe partie, miała

¹ Ekipę prowadził mgr L. Łuka, st. as. Katedry Archeologii Polski U. P. Prace finansował Wydział I Polskiej Akademii Nauk. Brali w nich również udział studenci Historii Kultury Materialnej Uniw. Pozn.

zabarwienie intensywnie czarne, natomiast pozostała część jam grobowych wypełniona była ziemią o zabarwieniu szarym. Calec stanowił piasek o odcieniu jasno-żółtym. Groby jamowe zawierały bardzo liczne ułamki naczyń glinianych, przeważnie dwustożkowych, o ostrym profilu. Z ozdób najliczniej występowały zapinki brązowe i żelazne. Z narzędzi znaleziono tylko noże i przęśliki. Broni w grobach omawianego rodzaju nie napotkano wcale.

Dwa groby popielnicowe (grób 5 i 6) mieściły po jednej popielnicy obłożonej kamieniami polnymi. Popielnica w grobie 6 (ryc. 1—2) zawierała poza spalonymi kośćmi ludzkimi kilkanaście ozdób żelaznych i brązowych, stopione paciorki szklane, jeden paciorek szklany cały (ryc. 1) oraz dwa przęśliki gliniane. Na podkreślenie zasługuje znalezienie w tym grobie importowanej zapinki płytowej kształtu rombówatego, zdobionej emalią (ryc. 2), pochodzącej najprawdopodobniej z warsztatów nadreńskich, oraz żelazne okucie wiadra. Znajdowały się w nich również klucze i żelazne okucie skrzyneczki. Cmentarzysko przypada na I do III w. n. e. W Naclawiu na st. 3 odkryto dotąd wyłącznie groby kobiece. Wstępne rezultaty badań w Naclawiu rokuja osiągnięcie ciekawych wyników. Szczególny nacisk położyć należy na występowanie dwóch w niedalekiej od siebie odległości cmentarzysk (rodowych).

Pewniejsze przecież wnioski wysnuć będzie można dopiero po całkowitym rozkopaniu obiektu wraz z osadą związaną z drugim cmentarzyskiem. Jest rzeczą możliwą, że natkniemy się również na zabytki III podokresu „rzymskiego“, a może nawet z przełomu okresu „rzymskiego i wczesno-średniowiecznego“, co byłoby ważne dla oświetlenia różnych problemów związanych m. in. z grodziskiem w Bonikowie.

b) Bonikowo²

Kontynuując badania³ rozpoczęte w 1951 r. prowadzono w 1952 r. wykopaliska wzdłuż wyznaczonej poprzednio osi. Objęto nimi dalszą partię kotlinki czoła grodziska, częściowo pokrytej obecnie rozsypiskiem wału, dalej wał czoła grodziska oraz fragment pierwszego międzywału.

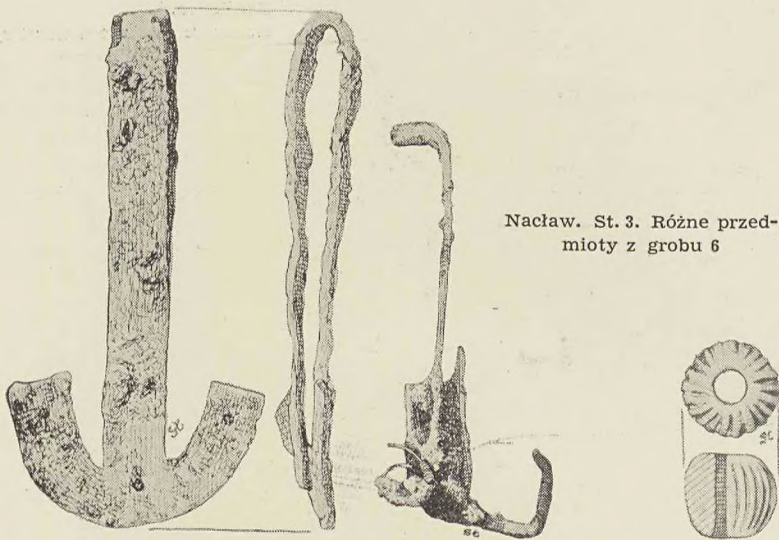
Kotlinka czoła grodziska. W pobliżu wału odsłonięto wydrążone w calcu dwie jamy. Jedna z nich była płytka, głębokości około 30 cm (poniżej stropu calca), i zawierała niewielką ilość ułamków naczyń. Jej funkcja nie jest dla nas w tej chwili zupełnie jasna. Druga natomiast była znacznie głębsza i posiadała dno wyłożone drewnem. W jamie tej natrafiono oprócz ceramiki na dużą ilość ziaren czarnego bzu (*Sambucus nigra*), z niewielką domieszką pszenicy.

Wał czoła grodu. Współczesna wysokość wału sięga dwóch metrów ponad poziom kotlinki, a jego szerokość wynosi do 20 m, przy czym na 10 m przypada rozsypisko wału. Pierwotna zatem szerokość wału sięgała 10 m. Badano go zbierając warstwy kulturowe kolejno, od wierzchołka.

Warstwa I tworzyła jakby płaszcz okrywający wał wraz z rozsypiskiem. Warstwa II biegła również równoległe do rozsypiska wału. Na zewnątrz wału po stronie wschodniej stwierdzono występowanie w niej nieregularnie ułożonych, ale uderzająco zgodnych z linią biegu wału kamieni polnych różnych rozmiarów. Jeden z nich posiada z dwóch stron ślady obróbki. Niewielka partia odkryta utrudnia wysuwanie sugestii co do użytkowego przeznaczenia wspomnianych kamieni i ich funkcyjnego związku z wałem. Wydaje się jednak, że jest to jakaś część zniszczonej konstrukcji, stanowiącej może jeden z elementów umocnienia wału. Nie wiadomo, czy

² Prace na grodzisku w Bonikowie finansowane były przez Polską Akademię Nauk.

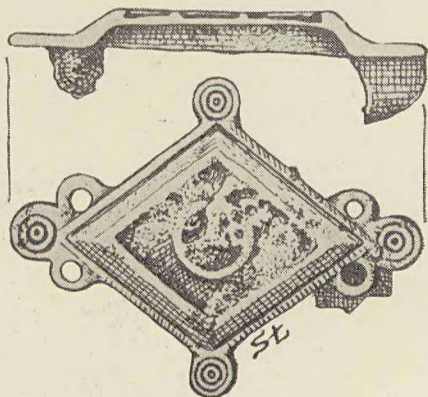
³ Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1951 r. ukazało się w Przeglądzie Zachodnim (W. Hensel i Z. Hołowińska, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Bonikowie, w pow. kościańskim. P. Z. t. VIII, nr 11/12, s. 510—512).

Naclaw. St. 3. Różne przedmioty z grobu 6

Naclaw. St. 3. Brązowa zapinka emaliowana z grobu 6

Bonikowo.
Naczynie gliniane z warstwy III

Bonikowo. Fragment
polepy z odciskiem
tkaniny

Bonikowo.
Ziarna zbóż z warstwy IV

taką hipotezę można wysuwać odnośnie do kamienia ociosanego, być może przeznaczonego pierwotnie na kamień narożnikowy jakiejś budowli.

Dokładna obserwacja zawartości warstwy III pozwoliła na wykrycie w niej szarych, spopielałych smug. Według wszelkiego prawdopodobieństwa natrafiono tu na resztki zmurszałej zupełnie konstrukcji wału. Z układu smug można się zorientować, że wał wzniesiony był w tzw. technice rusztowej. Strop warstwy III przebiegał półkolisto, natomiast spąg jej miał układ prawie zupełnie poziomy. Warstwa IV była zupełnie płaska, posiadała miąższość 20 do 60 cm i charakteryzowała się czarną gliniastą ziemią, zawierającą dużą ilość przepalonych kamieni. Była to warstwa osadnicza z czasów poprzedzających okres wybudowania wału. Oprócz dużej ilości ceramiki i kości zwierzęcych oraz innych zabytków jak: przęśliki, szydła kościane, znajdowano w niej pszonę (proso otłuczone) i ziarna żyta, pszenicy, jęczmienia. Warstwę V stanowił humus pierwotny, znajdowano w nim nieliczne fragmenty naczyń glinianych, które przeniknęły tu najpewniej z warstwy IV.

Kotlinka I międzywała. Pod rozsypiskiem wału, na wschód od wału czoła grodu, w bezpośrednim jego sąsiedztwie odsłonięto części dwóch jam o nie zbadanym jeszcze charakterze. Brak palenisk utrudnia wyrażenie przypuszczenia, by to były domostwa (półziemianki), choć okoliczność, że jamy te nie zostały przez nas dotychczas całkowicie odsłonięte, pozwala na sformułowanie sugestii, że paleniska te mogą się znajdować w partiach nie rozkopanych.

Posuwając się dalej wzdłuż linii osi, rozkopano środek I międzywała, który okazał się niezabudowanym majdanem. Dopiero przy wschodnim wale I międzywała natrafiono na ślad domostwa, zapewne półziemianki, z dużym paleniskiem, wyłożonym kamieniami polnymi.

Wyniki. Najważniejszym rezultatem badań 1952 r. jest zorientowanie się w kolejności faz osadniczych oraz ustalenie przypuszczalnej zabudowy terenu czoła grodu i obszaru międzywała. W świetle dotychczasowych badań okazuje się, że na terenie grodziska bonikowskiego mamy do czynienia najpewniej z dwiema fazami osadniczymi.

Pewne wnioski możemy wysnuć na temat pierwszej fazy osadniczej. Jest nią warstwa IV, odkryta pod wałem. Uległa ona zniszczeniu w okresie wznoszenia wału na terenie kotlinek czoła grodu i I międzywała. Ze względu na wąski pas jej występowania (tylko na szerokości wału) trudno w tej chwili wyprowadzić jakieś wnioski na temat jej charakteru, nie można przesądzać, czy jest to osada otwarta, czy też obronna. W drugim wypadku należałoby się liczyć raczej z grodem obwiezionym jakimś bardzo prymitywnym umocnieniem, może w postaci palisady. Uderza występowanie dużej ilości zabytków oraz pszona, i ziarna pszenicy, jęczmienia i żyta. Szczególnie nas interesuje występowanie żyta, co jest o tyle ważne, że jest to jedno z najstarszych pewnych znalezisk tego zboża w Polsce. W drugiej, młodszej fazie osadniczej zbudowane zostały badane przez nas wały czoła grodu i I międzywała. Wały te wiążą się chronologicznie z jamami odkrytymi w obrębie kotlinki czoła grodu i I międzywała. W świetle dotychczasowych badań można powiedzieć, że zarówno w obrębie czoła grodu, jak i na terenie I międzywała napotkaliśmy identyczne rozplanowanie przestrzenne, mianowicie: zabudowania znajdowały się wzdłuż wału obronnego, a środek był niezamieszkały. W obrębie majdanu czoła grodu znajdowały się zbiorniki służące do przechowywania zboża. Uderza znajdowanie w nich dużej ilości ziarna bzu czarnego. W świetle dotychczasowych spostrzeżeń istnienie osady starszej datować można na wiek VII, a być może nawet VI/VII, do IX, a grodu obronnego na koniec IX lub początek X wieku.

Badania, przeprowadzone w Naclawiu i Bonikowie w 1952 r., przyniosły nowe cenne źródła pogłębiające naszą wiedzę o procesie rozkładu epoki wspólnoty pierwotnej (o tzw. demokracjach wojennych) oraz na temat kształtowania się stosunków feudalnych na terenie Wielkopolski południowej. Osiągnięcia w Bonikowie pozwalają na nowe ustawienie oraz twórczą rewizję niektórych dotąd głoszonych poglądów co do okresu formowania się organizacji półpatriarchalno-półfeudalnych, czy wreszcie odnoszących się do początków klasowego państwa Piastów⁴.

W. Hensel, Z. Hołowińska i L. Łuka

⁴ Szczegółowe opracowanie problematyki stanowiska oraz uzyskanych dotąd źródeł archeologicznych zostało już przygotowane do druku i ukaże się na innym miejscu.